

PER A UNA EDICIÓ CRÍTICA DE LES OBRES
COMPLETES DE JACINT VERDAGUER

PERE FARRÉS
JOAQUIM MOLAS
RAMON PINYOL
RICARD TORRENTS

La ponència que transcrivim a continuació concreta i amplia el document «Propostes per a una edició crítica de l'obra completa de Verdaguier», presentat a debat el dia 4 d'abril de 1986, en el marc del Col·loqui sobre Verdaguier.

Aquesta ponència, que presentem als estudiosos com una proposta a discutir, intenta, per una banda, de remarcar la urgència d'una edició crítica de les obres completes de Verdager i, per l'altra, d'establir uns criteris d'edició que ajudin a resoldre la gran quantitat de problemes que planteja una obra tan rica com la del poeta de Folgueroles.

Justificació i dificultats de l'empresa

Verdager, per les peculiars circumstàncies que deteminaren la seva trajectòria biogràfica i, sobretot, per la magnitud de la seva obra, és la gran figura de les lletres catalanes modernes i, amb Llull, una de les més decisives de tota la seva història; per això, la seva personalitat i la seva obra han esdevingut centre d'interès i recerca permanent per als estudiosos de la literatura catalana. Autor d'una obra molt extensa i variada, posseïa una prodigiosa consciència d'escriptor, en molts d'aspectes tan moderna com la d'alguns dels més il·lustres poetes francesos del seu temps, la qual no solament el portà a preparar amb tota cura, des del punt de vista documental, lingüístic i literari, la construcció de les seves obres, fins i tot de les menors, sinó també a corregir-les i reordenar-les constantment i, a més, a conservar, de vegades datats, els successius esborranys i les notes preses al llarg del treball. Altrament, en morir, deixà inèdita una quantitat respectable de noves obres en graus molt distints d'elaboració, una part de la qual fou publicada pòstumament sense uns criteris filològics massa segurs; una altra part fou, per diverses raons, dispersada i ha estat recuperada molt lentament i, només en part, publicada¹; de moment, s'ha de donar per perduda la que encara no ha estat localitzada². A vuitanta-quatre anys de la mort, doncs, es posa de manifest la necessitat d'una edició completa de tota la producció conservada, que posi en joc, segons els mètodes de la filologia moderna, tot el material disponible i fixi un text que, en principi, pugui ser considerat definitiu³.

En l'estat actual dels estudis, però, aquesta feina planteja una sèrie de problemes previs que incrementen, de manera extraordinària, els que ja comporta habitualment una edició crítica. En efecte: per dur a terme l'empresa amb un mínim de garanties, caldria resoldre la manca de: 1) una bibliografia crítica dels estudis o assaigs que s'han publicat sobre la seva vida i la seva obra, uns treballs que, en general, són de to sentimental o de caràcter

circumstancial, però que, en d'altres casos, són d'un positiu valor (Riba, Casacuberta); 2) una bibliografia rigorosa de totes les edicions i traduccions en revista o en forma de llibre i, sobretot, de la gran quantitat de plec solts, fulls volants i estampes que publicà en vida i que s'han continuat publicant sense a penes interrupció; 3) un estudi de la seva biblioteca particular, que fou adquirida per la Biblioteca de Catalunya, però no pas conservada com a tal sinó dispersada en els seus fons generals⁴; 4) un catàleg de tots els manuscrits conservats que, en principi, estan dipositats a la Biblioteca de Catalunya i a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, al Monestir de Montserrat i, en fi, a Vic i a Ripoll⁵, i que, en alguns casos, no han estat inventariats i, per tant, són inconsultables, o han estat relligats matusserament o són de consulta difícil; 5) una bibliografia sobre l'ús que els compositors, des dels locals més eminents fins a Falla, han fet dels seus versos, ja que, molt sovint, els han «adaptat», és a dir, els han reduït o manipulats, però els han donat una nova vida fins a tradicionalitzar-los⁶.

Les edicions d'obres completes

La idea d'una edició completa de les seves obres sorgí, ja, en vida del poeta. La primera notícia documentada sembla ser la que dona «La Veu del Montserrat» del 27 de maig de 1893, coincidint amb una breu estada que Verdaguier féu a Vic quan, després d'abandonar Barcelona, fixà la residència a la Gleva; «La Veu» manifesta el desig que «arribés a ser una realitat la idea que s'ha vertit de fer una regular i complerta edició de totes les seves obres»⁷.

Aquest projecte no prosperà, com tampoc no ho féu cap altre —més vague o no tant— en vida del poeta. El darrer es formulà a la primavera de 1902, durant la que seria la seva darrera malaltia, per iniciativa d'un grup d'amics i per boca de Manuel Farguell i de Magarola, diputat per Berga, el qual, en la sessió del 29 d'abril, proposà a la Diputació de Barcelona que emprengués l'edició de les obres del poeta, per tal d'homenatjar-lo i de proporcionar-li ajut econòmic. La proposta quedà en estudi. Verdaguier, en el penúltim testament, nomenà hereus universals un grup d'amics entre els quals hi havia Farguell i l'editor Francesc Matheu, però no hi esmentava les seves obres, sinó que hi deixava «instrucciones reservadas» sobre els seus béns. En el darrer testament, en canvi, canvià els marmessors, com és sabut, així com les darreres voluntats i, pel que fa a les obres, manifestava que «la edició de sus obras que tiene entendido costeará la Excelentísima Diputación Provincial de Barcelona» servís per a pagar els deutes que deixés⁸. Ni els hereus (la família Duran) ni els marmessors (Ramon Turró, Joan Moles) no aconseguiren de dur a terme el projecte.

Entre 1902 i 1914, l'any en què Francesc Matheu, amb Joaquim Cabot, recuperà el projecte —i els drets— i el tornà a oferir a la Diputació⁹, sense èxit, es produïren diverses edicions entre les quals destaquen les de «L'Avenç» i les de Toledano López i Cia., després J. Agustí. «L'Avenç», a més de

publicar alguns títols a la seva «Biblioteca Popular», començà una «Col·lecció d'Obres Pòstumes» que dugué a terme només parcialment¹⁰. Toledano l'any 1905 donava a l'estampa el primer volum de les anomenades *Obres Complertes*, que es tancaríen amb el setè l'any 1908. Sobre els avatars d'aquesta edició i de les successives —Il·lustració, Catalònia i Selecta— ens remetem a la recent síntesi que Narcís Garolera ha presentat en aquest col·loqui¹¹. De totes aquestes edicions, la de Francesc Matheu, publicada per la «Il·lustració Catalana», malgrat les deficiències que presenta, ha esdevingut la «canònica», gràcies, sobretot, a l'autoritat de Josep M. de Casacuberta.

Intents d'edicions crítiques d'obres soltes

Com és prou sabut, l'única edició «crítica» que posseïm és la de *L'Atlàntida*, de Junyent/Riquer¹². Es tracta d'una edició «según dos manuscritos (...) y las ediciones de 1877 y 1878», conegudes com la dels Jocs Florals i la «definitiva». Junyent/Riquer publicaren, a més, en facsímil, el manuscrit de can Tona o «manuscrit de Vic», que conté anotacions de Milà i Fontanals i que constitueix, per a la majoria d'estudiosos, amb la rellevant excepció de Casacuberta, la versió del poema que Verdager presentà als Jocs de 1868, sense èxit i amb el títol de *L'Espanya naixent*; o, com ha proposat Condeminas, amb el de *L'Atlàntida enfonsada i l'Espanya naixent de ses ruïnes*¹³. Aquesta «primera edició crítica» de *L'Atlàntida* té el valor innegable d'escometre, per primera vegada, el difícil problema d'editar críticament Verdager i, això, de fer-ho en una de les seves obres més complexes. Ara bé, els editors, que, sense fer-los explícits, segueixen els criteris propis de l'edició de textos medievals, parteixen de la «primera» edició (o equivalent) i no, com és canònic per als textos moderns, de la de «darrera mà» i, per tant, no tenen en compte la revisió feta pel poeta per a l'edició de 1886 i darrera¹⁴.

Pel que fa a les edicions de Casacuberta, que també segueix la pràctica de la filologia medieval, ens trobem davant d'una exhaustiva explicitació de criteris. En els volums primers de les dues sèries iniciades per ell, la d'*Escrips Inèdits* i la de l'*Epistolari*, un «advertiment preliminar» repeteix, en un cas i en l'altre: «la transcripció és feta amb una fidelitat absoluta (...), l'exactitud en la reproducció del text dels manuscrits havia d'estendre's a certs aspectes que en d'altres menes d'edicions sens dubte interessaven menys: accentuació gràfica, ús de la dièresi i de l'apòstrof, ús de les majúscules. M'he limitat, doncs, a separar i a unir paraules quan ha estat convenient, a emprar la lletra cursiva i les cometes com en les edicions normals, i a regularitzar la puntuació, així com l'ús dels signes d'interrogació i d'admiració. En l'anotació que segueix els textos consigno totes les variants de concepte, i moltes de forma, que consten als originals (...) a l'apartat complementari de les notes, seran registrades les lliçons esmenades per mi, algunes variants gràfiques...». També és explícit un altre criteri: «D'acord amb aquestes característiques de contingut, la present edició s'adreça preferentment als estudiosos: als de l'o-

bra i de la vida de Verdaguer i, en general, als de la literatura catalana del segle dinovè. Si, en canvi, fos dedicada a més amplis sectors públics, caldria haver-ne exclòs nombroses peces i justificar la inserció d'altres¹⁵. L'edició casacubertiana, doncs, més que una edició crítica de textos considerats per l'autor definitius i publicables, és una edició d'«inèdits», esborranys molt sovint; és a dir, de textos que no solament no havien passat abans per la impremta, sinó que, en la majoria de casos, l'autor ni tan sols no els havia escrit perquè hi passessin ni els havia sotmès a correcció. En la col·lecció d'*Inèdits*, però, Casacuberta es proposava de publicar també textos «que han restat dispersos en llibres, revistes o fulls solts, sense haver estat incorporats a cap volum de composicions del nostre escriptor», en aquest cas, doncs, textos ja publicats. Ara bé, atès que no dugué a terme aquest propòsit, caldrà esperar la publicació dels treballs que deixà enllestits per a veure quins criteris d'edició hi adoptà. Tot i així, es tractarà d'uns criteris parcials, vàlids per a aquesta mena d'impressos, però no d'una vàlidesa universal per a tota l'obra verdagueriana.

El casacubertià Joan Torrent i Fàbregas no innova els criteris del seu mestre ni en els volums de l'*Epistolari* de què ha tingut cura ni en el volum segon d'*Inèdits*, *Colom*, on, amb mots diferents, repeteix la doctrina de «reproduir» els textos manuscrits amb la màxima fidelitat¹⁶. La seva explicitació, però, arriba a alguns aspectes no considerats per Casacuberta; així, no solament diu que respecta «les omissions habituals en els escrits verdaguerians d'aquesta època —omissió de l'apòstrof en l'elisió de vocals, dels accents—», sinó que hi completa les omissions de la «lletra 't' final dels gerundis» i «de la ratlleta de separació dels pronoms darrera les formes verbals»; també hi afegeix que «resol» les abreviatures, però no diu amb quina ortografia. Altrament, a diferència dels textos publicats per Casacuberta, que són en prosa, els que publica Torrent són en vers, si més no parcialment, la qual cosa presenta dificultats no desdenyables de regularització mètrica. Sigui com sigui, el fet és que aquí ens trobem també davant de «textos inèdits» i que els criteris per a editar-los no són mecànicament aplicables a textos impresos.

Una altra qüestió, pel que fa a l'*Epistolari* editat per Casacuberta/Torrent, fóra la de les transcripcions de textos no verdaguerians. En el primer volum s'explicita que transcriuen «íntegres els adreçats al poeta quan els autors siguin personalitats rellevants o quan el contingut pugui oferir interès per a l'estudi de la vida o de l'obra de Verdaguer o per a la història literària o general»; en altres casos, diuen, en donaran un resum. El criteri, doncs, és sobre la «integritat» del text, però no sobre la transcripció. Ara bé, és sabut que aplicaren el mateix criteri de «màxima fidelitat» a tota mena de textos, també als d'autors menors i de senzills corresponents il·lustrats, la qual cosa no deixa de suscitar alguns interrogants.

Amb criteris semblants als casacubertians és presentada l'edició de *Brins d'espigol*, d'Amadeu-J. Soberanas i Lleó¹⁷, l'únic intent d'un cert abast —tot un llibre de poemes— d'editar un inèdit després de Casacuberta¹⁸. En efecte,

Soberanas manifesta: «Respecto al màxim (...) l'ortografia verdagueriana. Hi poso, però, accents —o elimino els que són sobrers d'acord amb l'ortografia moderna—, apòstrofs i punts volats; regularitzo la puntuació i afegeixo la *e* a l'article masculí singular i als pronoms en els casos en què hi és elidida». A l'apartat de «Notes al text», que es troba a la fi del llibre (pp. 243 i ss.), les variants, com és costum, són transcrites sense cap regularització. Dels guionets, les majúscules, les consonants i les vocals, l'editor no en diu res. Una divergència respecte de Casacuberta és que la citació de les *Obres Completes* es fa per l'edició de la «Selecta» i no per la de la «Il·lustració». En fi, en els freqüents casos d'un poema publicat anteriorment per Verdaguer, es limita a donar el títol del volum que el conté i a afegir-hi, si s'escau, «amb variants», però sense transcriure-les. Aitrament l'edició de Soberanas ofereix l'oportunitat de fer-se aquells interrogants a què abans al·ludíem sobre la transcripció de textos no verdaguerians, i escrits per autors poc lletrats. Compareu, en efecte, a Soberanas, p. 25 i s., i a Torrent, *Epistolari X*, p. 152 i s., la carta 1.305 del pagès del Baix Llobregat, Jaume Monmany, on sembla que Torrent ha «regularitzat», i Soberanas, no.

Fora d'aquests intents, les nombroses edicions de Verdaguer són escolars o simplement de divulgació i, per tant, no entren en el marc de les nostres consideracions. Més aviat totes presenten alguna indecisió de criteris i algunes incongruències a l'hora d'aplicar-los, cosa que és imputable, d'una banda, a les insuficiències de l'edició «canònica» de Matheu i, de l'altra, a la manca justament d'una edició com la que propugnem en aquesta ponència.

La nostra proposta

Així doncs, no solament no hi ha una pràctica de crítica textual per a edicions del XIX, la qual, per raons històriques, presenta uns problemes molt específics en relació a les altres literatures europees, sinó que, en el cas concret de Verdaguer, malgrat la gran quantitat d'edicions i els intents crítics ressenyats, no hi ha tampoc una veritable tradició científica que plantegi i resolgui els problemes que presenta l'edició crítica de la seva obra. En emprendre-la, però, cal tenir molt presents les particularitats de l'obra de Verdaguer i de la seva transmissió, les quals, bàsicament, es concreten en els dos punts següents:

1. *Material disponible.* Com ja hem apuntat, de Verdaguer es conserven molts esborranys de treball, sovint corresponents a diverses fases de la redacció d'un mateix text (sense anar més lluny, és el cas, per exemple, del «Cant de Gentil» de *Canigó*¹⁹), la qual cosa permet de seguir molt puntualment la gestació de les seves obres; d'altra banda, se'n conserven, en molts casos, els manuscrits definitius —destinats als Jocs Florals o a la impremta—²⁰. A més, en vida, féu edicions successives d'algunes obres, en moltes de les quals reordenà poemes, en suprimí algun i, sobretot, hi introduí nombroses modificacions textuais²¹. Ens trobem, encara, amb alguns poemes incorporats en més d'un recull (suprimint-los o no del recull anterior)²². Es dona el cas que

es feren edicions d'algunes de les seves obres, encara en vida, sense comptar amb el control del poeta²³. I en el cas de publicació de poemes i proses en revistes i diaris («La Veu del Montserrat» o «La Il·lustració Catalana», per exemple), o en aplecs miscellanis, amb el consentiment de Verdaguer, alguns d'aquests textos no foren incorporats després en volum²⁴. Cal tenir present, a més a més, que una part de la seva obra, de caire devot o propagandístic (càntics, goigs, etc.), anava destinada al consum popular i, doncs, segueix les lleis d'aquest tipus de literatura, la transmissió de la qual —amb moltes edicions difícilment controlables (en forma de plec solts, fulls volants, etc.)— és molt peculiar²⁵. I, finalment, és autor de molta obra inèdita, tant de l'època de joventut com de la darrera, una part de la qual comptava amb una versió donada pràcticament per acabada pel mateix Verdaguer²⁶.

2. *El problema de la llengua.* Verdaguer, que visqué en un context cultural que, en molts aspectes, tot just començava a sortir del provincianisme, amb una estructura editorial arcaica i precària enfront de la indústria catalana en castellà, i que treballava amb una llengua sense sistematitzar i plena d'interferències de tota mena (prosòdiques, lèxiques, etc.), mostrà una extraordinària consciència lingüística. Això féu que consultés filòlegs professionals (Milà, Aguiló, Balari) i explica que la seva obra, malgrat presentar una molt considerable coherència, mostri algunes vacil·lacions. Aquesta consciència lingüística el dugué encara a realitzar canvis d'ordre lingüístic al llarg de la seva vida, tant en les reedicions com en les noves produccions.

La llengua de Verdaguer és, en termes generals, la d'un escriptor modern. El fet que la seva obra no es presentés ortogràficament normalitzada —problema que cal enfrontar en emprendre'n l'edició crítica— es degué al retard de la codificació de la nostra llengua. Tant si comparem la història de la codificació de la llengua catalana escrita amb la de les altres llengües d'Europa, com si comparem la tradició i amplitud de les respectives literatures impreses, constatem el retard amb què la nostra llengua arribà a codificar-se i la precarietat amb què la nostra literatura impresa es desenvolupà al llarg del segle XIX. Els autors catalans d'aquest segle presenten, doncs, unes dificultats peculiars que no presenten els d'altres literatures; dificultats, però, que ha arribat l'hora de superar no pas per la via de l'arcaisme ortogràfic, sinó per una via que tendeixi a escurçar aquell retard, adoptant el que és pràctica comuna en les edicions crítiques d'autors del segle XIX d'altres literatures.

En espera d'un estudi complet de la llengua del poeta, l'observació dels seus textos permet, limitant-nos al camp ortogràfic, presentar-ne algunes característiques. Si prenem com a model dos manuscrits definitius referits a dos estadis de composició de *L'Atlàntida* —el de Vic (1868) i el dels Jocs Florals (1877)— i comparem els trets ortogràfics d'un fragment equivalent (els 162 primers versos del ms. de Vic, que es corresponen als vv. 109-284 del cant I del ms. dels Jocs), podem extreure'n, com a mostra i sense ser exhaustius, les següents conclusions: 1) en tots dos textos Verdaguer manté el mateix criteri quant a les terminacions verbals²⁷; 2) en ambdós textos elideix la

vocal de l'article determinat que segueix un mot acabat en vocal, per reflectir una elisió fonètica (i mètrica), i ho assenyala gairebé sempre amb apòstrof²⁸; 3) quant als pronoms febles postverbals, en tots dos textos Verdaguer escriu els que presenten forma plena o reforçada units directament al verb; en canvi, quan ha d'usar la forma reduïda, al ms. de Vic assenyala l'elisió de la vocal amb l'apòstrof, però al ms. dels Jocs ja ha variat el criteri i també uneix directament el pronom al verb²⁹; 4) en tots dos textos, hi ha exemples de pronoms febles usats en forma reduïda i apostrofats al darrera d'un mot que no és verb en lloc de relacionar-los amb el verb que els segueix³⁰; 5) a més del cas esmentat al punt 3, s'observen alguns canvis de criteri entre els dos textos respecte a algunes solucions adoptades³¹; 6) algunes vacil·lacions del primer text, però, semblen superades en el segon³²; 7) això no obstant, ambdós textos presenten algunes vacil·lacions —poques—, de vegades coincidents entre ells i, d'altres vegades, no³³; i 8) sembla evident que algunes desavinences, ja dins d'un mateix text, ja en la comparació dels dos, són imputables a simples errors³⁴.

Si comparem ara textos publicats més d'una vegada i en diversos mitjans de difusió, haurem de convenir que les conclusions, quant a la demostració de la coherència del sistema ortogràfic verdaguerià, són menys fiables que les extretes de la comparació dels manuscrits, entre d'altres motius a causa de les intromissions de terceres persones en l'edició dels textos. Serveixin de mostra els exemples següents, referits a poemes de *Pàtria* (1888), publicats en altres indrets, en edicions fins i tot molt properes en el temps: a l'oda «A Barcelona», l'avuy que veiem imprès a «La Veu del Montserrat» i «Revista Literaria» (ambdues de 1883) i a *Pàtria* és transcrit **abuy** a les edicions dels Jocs Florals, de l'Ajuntament de Barcelona i de Manila (totes elles de 1883 també); a «Les barres de sang», trobem **mitx-jorn** a la *Llegenda de Montserrat* (1880) i a *Montserrat* (1899), però **mitg-jorn** a *Pàtria*; a «La barretina», llegim **Ni'ls d'ací son com abans** a *Pàtria* i, en canvi, **Ni'ls d'assí son com avans** al *Llibre de la Renaixensa* (el mateix 1888); pel que fa al poema dedicat «A l'excm. y ilm. senyor doctor D. Benet Vilamitjana», la transcripció **Un'altra ànima**, d'un full volant de 1886, ha passat a ser **Un'altre ànima** a l'edició de «L'Arch de Sant Martí» (també de 1886), i **Una altra ànima** a *Pàtria*. Al mateix poema, hi apareix la conjunció **puig** (full volant de 1886) corregida pel mateix Verdaguer en **puix**, grafia que apareix a l'edició de *Pàtria*.

Vista aquesta casuística —insistim-hi, presentada només com a mostra—, sembla clar que Verdaguer seguia un sistema ortogràfic coherent (amb tota probabilitat, sobretot en els temps d'estudiant a Vic, li serví de base la *Gramàtica* d'Estorch i Siqués); que aquest sistema és revisat i modificat amb el pas dels anys; que, això no obstant, en alguns aspectes vacilla; i que, pel que fa a obres impreses, els criteris dels editors s'imposen no sabem fins a quin punt als del poeta.

Criteris d'edició. Així doncs, a l'hora d'establir els criteris d'una edició crítica, cal valorar el tipus de transformacions que en el decurs del temps

Verdaguer va operar en cada obra concreta, i distingir les pertinents de les merament anecdòtiques i irrellevants. Aquestes premisses ens porten, en conseqüència, a proposar els següents criteris d'edició:

1. Quant a l'edició dels llibres, o poemes, publicats en vida de l'autor, reproduir fidelment l'edició d'última mà i tenir en compte, si n'hi ha, les correccions manuscrites del seu exemplar de treball. Així, caldrà

2. Respectar tots els trets fonètics, morfològics, sintàctics i lèxics, per tal que el text no solament sigui utilitzable pel lector de poesia, sinó que reuneixi les condicions científiques requerides per l'estudiós de la literatura, pel filòleg i pel lingüista.

3. Ara, regularitzar i unificar l'ortografia i la puntuació, perquè:

a) L'ortografia és poc rellevant, no solament per a l'estudiós de la literatura, sinó també per al lingüista no especialitzat en la matèria; lògicament, l'estudiós de l'ortografia ha d'anar a les fonts.

b) Per coherència del conjunt de les obres completes.

c) És evident que la quantitat de variants ortogràfiques observades en els textos de Verdaguer i la diversitat de la seva procedència no aporten res de nou al coneixement d'aquests textos; per tant, tenir-les en compte no faria res més que complicar innecessàriament la tasca de l'editor, a part de la impossibilitat material de reflectir-les exhaustivament³⁵.

d) La puntuació, al segle XIX, és vacil·lant i laxa.

e) Sobre el presumpte valor diriment dels manuscrits no definitius, cal tenir en compte que no és infreqüent que, en qüestions d'ortografia i de puntuació, l'autor incorri en oblit, distraccions, omissions.

f) Ara bé, en els casos de vacil·lacions significatives o de les correccions rellevants per part de Verdaguer o dels seus assessors, caldria estudiar-les convenientment.

4. Establir l'aparat (negatiu) de variants, tenint en compte per a tal fi el manuscrit definitiu, si existeix, i les edicions anteriors al text base en llibre, diaris i revistes.

5. Pel que fa a les obres que va deixar inèdites, partir del manuscrit definitiu, si n'hi ha. Si no existeix, resoldre, en cada cas, segons els materials disponibles.

6. Quant als esborranys de treball, valorar-los convenientment en relació amb l'obra resultant. No tots els esborranys són de la mateixa mena; almenys poden classificar-se en els següents tipus:

a) esborranys d'obres acabades i publicades;

b) esborranys d'obres inèdites, més o menys acabades, i algunes publicades pòstumament (*Brins d'espigol*, posem per cas);

c) esborranys de treball d'obres abandonades (per exemple, *Colom*, o les proses de joventut publicades per Casacuberta); i

d) llibretes d'apunts més o menys redactats i d'ús privat (de viatges, d'exorcismes,...).

Els esborranys compresos en els dos primers apartats haurien de ser considerats com a documents molt valuosos per a l'estudi de la gestació de l'obra, però cal tenir en compte que són del tot irrellevants per a la fixació del text; a més, en general, són impossibles de codificar en un aparat de variants. En canvi, els compresos en els apartats c) i d) —prou diferents entre ells— constitueixen l'única font de la qual partir, per la qual cosa cal investigar quin és el darrer redactat i prendre'l com a text base.

7. Els esborranys que només siguin utilitzats com a documents per a establir la gènesi d'una obra haurien de ser reproduïts amb els mateixos criteris ortogràfics que la resta de documentació utilitzada (provinent d'altres autors, de premsa, de correspondència,...). En un i altre cas, creiem que el més idoni seria transcriure'ls en ortografia original, i respectar així el valor documental que tenen.

Presentació dels textos. Òbviament, cada volum de les obres completes ha de comptar amb una introducció general, la naturalesa de la qual vindrà exigida per les característiques del text en qüestió. El tractament de les fonts i la gestació dels textos verdaguerians, l'estudi de les circumstàncies en què s'elaborà cada obra, de les possibles variants estructurals del llibre, dels recursos literaris generals, la lectura interpretativa global, etc., forçosament han de ser tractats de manera diferent a cada volum, sobretot si es té en compte la diversitat que presenta l'obra de Verdaguer (volums miscellanis / poemes llargs; poesia / prosa; diversitat de gèneres poètics, etc.). A més, però, de la introducció general al volum, creiem que cada poema o text en prosa podria ser presentat segons el següent esquema:

1. Introducció: que doni compte, sempre que sigui possible, de les circumstàncies de composició i de les fonts literàries generals; que informi de manuscrits i edicions; i que incorpori l'anàlisi de l'esquemà mètric i, si es creu convenient, el comentari literari (lectura).

2. Text.

3. Aparat (negatiu) de variants no ortogràfiques.

4. Notes puntuals de tipus històric i lingüístic, referències a esborranys, fonts, etc. Quan calgués recórrer a fragments llargs de fonts que es consideressin importants, haurien de ser tractats en apèndix o, potser, en el pròleg.

Relació de possibles títols. Una edició com la que proposem ha de pretendre, lògicament, abastar tota l'obra de Verdaguer, tant l'editada com la inèdita, i ha de partir, quan sigui del cas i d'acord amb el que hem indicat, de la darrera versió que el poeta donà de les seves obres, fins i tot en aquells casos, com *Montserrat*, en què Verdaguer reféu els llibres, no només amb variacions, ampliacions o supressions de poemes, sinó reestructurant diversos volums en un de nou.

El conjunt de l'obra de Verdaguer presenta, però, alguns trets excepcionals que han de ser plantejats prèviament a la fixació dels títols a editar; serien els següents:

1) L'existència d'un manuscrit de *L'Atlàntida* amb tots els trets que permeten considerar-lo definitiu, però corresponent a una primera versió del poema (l'anomenat «manuscrit de Vic»), publicat ja dues vegades, sembla exigir que hagi de ser inclòs a la col·lecció d'obres completes en un volum separat del que contingui l'edició definitiva del poema. Un cas semblant, tot i que amb particularitats remarcables quant a la fixació del text, és el de *Colom*, que requereix també un volum individualitzat.

2) *Natzaret, Betlem* i *La fugida a Egipte* foren publicats, en vida de Verdaguer, aïlladament, però obeint un pla del poeta que els considerava un conjunt unitari sota la denominació de *Jesús infant*. Creiem, doncs, que és en conjunt que han de ser donats i sota el darrer títol.

3) En els casos en què Verdaguer publicà un mateix poema en dos llibres diferents, creiem que cal admetre que, per al poeta, tenien sentit en tots dos llocs i que, per tant, cal mantenir-los en els dos volums corresponents, tot respectant les variants que puguin presentar.

4) La «Il·lustració Catalana» publicà el volum *Barcelonines* que, segons s'explica en la «Nota editorial» (pp. 115-116), s'adeia amb el «somni de Mossèn Cinto» de «fer un gran volum amb el títol de *Barcelona* acoblant-hi tots els seus escrits —poesia y prosa— que tinguessin que veure ab la nostra ciutat, ab la seva historia, ab els seus monuments, ab les seves devocions, ab les seves legendes, ab les seves costums», tasca que havia estat encomanada a Viada i Lluch. Un tal projecte no fou mai dut a terme i Matheu es limità a donar, a *Barcelonines*, els poemes que coneixia sobre temes barcelonins i que no havien estat publicats abans en la seva col·lecció d'*Obres completes*. No existint, doncs, cap volum de *Barcelona* ni essent *Barcelonines* un volum pensat per Verdaguer, creiem que no té sentit incloure cap d'aquests títols en una col·lecció d'obres completes. Els poemes del volum de Francesc Matheu s'hauran de publicar en els volums que apleguin l'obra no editada en volum per Verdaguer.

5) Creiem que una edició d'obres completes ha d'incloure les cartes escrites per Verdaguer, no solament pel seu valor documental, sinó pel seu innegable valor literari.

6) Finalment, cal preveure l'edició de la poesia i la prosa no aplegades per Verdaguer en volum, inèdites o no. A manca d'una catalogació completa d'aquesta producció, no sembla prudent, ara com ara, de precisar possibles títols; serà prou indicatiu, seguint el costum —que ha demostrat la seva operativitat— de dividir-la en dues èpoques (joventut i maduresa), de remetre'ns-hi inicialment sota aquesta denominació.

Així doncs, una previsió de títols podria ser la següent:

1) Obres publicades en vida de Verdaguer

Dos màrtirs de ma pàtria
L'Atlàntida
Idillis i cants místics
Montserrat
Caritat
Canigó
Lo somni de Sant Joan
Excursions i viatges
Pàtria
Dietari d'un pelegrí a Terra Santa
Càntics
Jesús infant
Veus del bon pastor
Roser de tot l'any
Sant Francesc
Flors del Calvari
En defensa pròpia
Santa Eulàlia
Aires del Montseny
Flors de Maria

2) Obres més o menys acabades per Verdaguer i publicades pòstumament

Eucarístiques
Al Cel
Perles del Llibre d'Amic i Amat
Brins d'espigol
Rondalles

3) Obra dispersa

- a) De joventut: *Colom*
L'Atlàntida (Manuscrit de Vic)
Poesia diversa
Prosa diversa
- b) De maduresa: Poesia diversa
Prosa diversa

4) Traduccions

1. La recuperació dels manuscrits del poeta a partir de la dispersió que sofriren després de la seva mort ha estat laboriosa i ha durat fins als nostres dies; cfr., Jesús PABÓN, *El drama de Mossèn Jacint*, Editorial Alpha, Barcelona, 1954, pp. 56-95, que contenen abundosa bibliografia; Maria CONDEMINAS, *Els exorcismes i Jacint Verdaguer*, Barcelona, 1970, i *La gènesi de «L'Atlàntida»*, Ed. Curial, Barcelona, 1978; Rosalia GUILLEUMAS, *Trobada de les tres últimes obres de mossèn Cinto Verdaguer, «San Jorge»* (Barcelona), núm. 100, abril de 1977, pp. 4-17.

2. Com és sabut, Verdaguer, a l'hora de morir, destruí alguns textos com, per exemple, el *Llibre de revelacions*; cfr. Joan GÜELL, *Vida íntima de mossèn Jacint Verdaguer*, Barcelona, 1911, p. 215, i Joan MOLES, *Els papers de Mossèn Jacint Verdaguer*, «La Nau», 26-VI-1928 i *Mossèn Cinto*, Mèxic, 1947, p. 108. Altrament, Josep PUJAN, a J. VERDAGUER, *Colom, seguit de Tenerife*, Barcelona, «L'Avenç», 1907, p. 5, diu que Canigó «tenia son germà non-nat» i que Verdaguer el destruí «a la vigília de la seva mort». D'entre les obres que s'han de donar, de moment, per perdudes, citem el cas del *Llibre de memòries* o *Diari íntim* que «custodiava» Turró. Vegeu Josep PUJAN, *El Diari íntim de Mossèn Cinto*, «L'Opinió», 18-II-1929. A *Verdaguer Vindicado por un catalán* (de Turró? de Pey-Ordeix?), Barcelona, 1903, pp. 41 i ss., se'n publicaren fragments.

3. Josep M. de Casacuberta inicià l'any 1958 l'edició dels *Escrits Inèdits de Jacint Verdaguer*, a l'Editorial Barcino, amb un volum que no fou continuat pel segon, *Colom* (transcripció i estudi de Joan Torrent i Fàbregas), fins vint anys després. Amadeu-J. Soberanas preparà l'edició de *Brins d'espigol*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarracencs Ramon Berenguer IV, 1981. Romanen inèdits molts textos verdaguerians, tant de l'època de joventut com de la de maduresa, molts dels quals havia estudiat Casacuberta. L'edició d'obres pòstumes que dugueren a terme «L'Avenç» i «La Il·lustració Catalana» durant el primer quart de segle reclama una revisió a fons.

4. En el penúltim testament Verdaguer havia llegat la seva biblioteca al Seminari Conciliar de Barcelona, amb la voluntat que no se'n vengués cap volum, se'n fes l'inventari, se'n pogués fer ús públic i constituís «una secció particular de la Biblioteca general de dicho Seminario». En el darrer testament la llegà a Amadeu Guri, marit d'Empar Duran, per tal que aquest la transmetés als seus fills; en morir l'un i els altres, «dicha libreria deberá pasar al Seminario Conciliar de Barcelona»; cfr. Josep MIRACLE, *Verdaguer, amb la lira i el calze*, Barcelona, Aymà, S. L. Editors, 1952, pp. 413 i 415; Josep PEREÑA, *Els darrers dies de la vida de Jacint Verdaguer*, Barcelona, Ed. Barcino, 1955, cap. XI. És sabut com, a desgrat d'aquestes darreres voluntats, la llibreria fou venuda a la Biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans (avui Biblioteca de Catalunya) l'any 1908, un any després de la seva fundació, i que s'incrementà amb el llegat del comte de Lavern l'any 1910. El nombre de llibres de Verdaguer és de 1.390, segons una *Guia de la Biblioteca Central de la Diputació de Barcelona*, Barcelona, 1959.

5. Llevat de bona part de les cartes que, com és natural, es conserven en diversos arxius particulars i, especialment, en el dels editors de l'*Epistolari*, Josep M. de Casacuberta i Joan Torrent.

6. Cfr., provisòriament, Francesc de P. BALDELLÓ, *Mossèn Cinto i la música*, Barcelona, 1953; Osvald CARDONA, *Els goigs i els cànctics de Jacint Verdaguer*, Barcelona, Editorial Barcino, 1986.

7. Cfr. Joan TORRENT i FÀBREGAS, *Mossèn Cinto a la Gleba. La gestació del drama verdaguerià*, Barcelona, Editorial Barcino, 1965, pp. 26, 289 i ss.

8. Cfr. J. PEREÑA, op. cit., pp. 129-160.
9. Cfr. Valeri SERRA i BOLDÚ, *Biografia de mossèn Jacinto Verdaguer*, Barcelona, Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, 1924, apèndix, p. 214; Roser MATHEU, *Vida i obra de Francesc Matheu*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajua-na, 1971, pp. 91 i ss.
10. En el volum *Folk-lore*, aparegut el 1907, una nota preliminar dels editors, en ocasió de «reprendre la publicació de l'obra pòstuma del gran poeta», anunciava un ampli programa d'edicions que acabaria amb «la copiosa recollida de l'obra lírica inèdita, que, per sort, no és poca». Vegeu també la nota de J[aume] M[assó] i T[orrents] al volum *Rondalles*, 1905, amb què començà «la publicació de la vasta obra pòstuma de l'immortal Verdaguer que 'L'Avenç' ha entrepres».
11. Narcís GAROLERA, «La transmissió impresa de les obres de Verdaguer», dins *Anuari Verdaguer 1986*, Vic, EUMO Editorial/Ajuntament de Barcelona, 1987, pp. 148-150.
12. *L'Atlàntida de Jacinto Verdaguer*. Primera edició crítica según dos manuscritos autógrafos y las ediciones de 1877 y 1878. Preparada por Eduardo JUNYENT i Martín de RIQUER. Ayuntamiento de Barcelona, 1946.
13. Maria CONDEMINAS, *La gènesi de «L'Atlàntida»*, op. cit., pp. 82-83.
14. Vegeu N. GAROLERA, op. cit., notes 5 i 46.
15. *Escrits inèdits de Jacint Verdaguer*, vol. I. Transcripció i notes per Josep M. de CASACUBERTA, Barcelona, Editorial Barcino, 1958, pp. 7-10. Compareu amb *Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. I (1865-1877), Barcelona, Editorial Barcino, 1959, pp. 5-7.
16. *Escrits inèdits de Jacint Verdaguer*, vol. II, *Colom*. Transcripció i estudi per Joan TORRENT i FÀBREGAS, Barcelona, Editorial Barcino, 1978, pp. 37 i ss.
17. Jacint VERDAGUER, *Brins d'espigol*. Primera edició preparada per Amadeu-J. Soberanas. Pòrtic de Pere Bohigas. Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses, 1981. Cfr. la ressenya de Ricard TORRENTS, «*Brins d'espigol*», un herbari verdaguerià, «*Reduccions*», núm. 26 (juny de 1985), pp. 81-92.
18. Vegeu també les transcripcions parcials de Maria CONDEMINAS, dins *Els exorcismes i Jacint Verdaguer i La gènesi de «L'Atlàntida»*, i les de Pere BOHIGAS, dins «Manuscrits de *Canigó*, de Verdaguer», a *Homenatge a Josep M. de Casacuberta*, vol. II, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981.
19. Cfr. Ricard TORRENTS, *Cinc versions del «Cant de Gentil»*, «*Reduccions*», núm. 28 (desembre de 1985), pp. 65-99; *Un altre «Cant de Gentil» de Verdaguer*, «*Reduccions*», núm. 33 (març de 1987), pp. 53-66.
20. Per exemple, en el cas de *L'Atlàntida*, *Canigó* i *A Barcelona*, entre d'altres (mss. 373, 375 i 378 / I de la Biblioteca de Catalunya, respectivament).
21. Alguns dels exemples més significatius de canvis en la seva obra són: el que es produeix amb la introducció del cant setè («Chor d'illes gregues») a l'edició de *L'Atlàntida* de 1878, amb la consegüent divisió de l'antic cant setè («L'enfonsament») i reestructuració dels cants sisè i vuitè; i el de *Canigó*, quan en l'edició de 1901 hi incorporà «Los dos campanars», en suprimí la dedicatòria del cant XI a Morgades i en canvià la nota corresponent. Un altre dels llibres amb modificacions importants és *Idillis i cants místics*. Hi ha casos de poemes, encara, com «Lo Farell», en què modificà el nombre d'estrofes.
22. Vegeu, per exemple, els casos de «Les barres de sang» i «Don Jaume en Sant Jeroni» (a *Llegenda de Montserrat* el 1880, a *Pàtria* el 1888 i a *Montserrat* el 1889 i següents), «Los dos campanars» (a *Pàtria* el 1888 i a l'edició de 1889 de *Canigó* i a les posteriors) i, encara, «L'Apòstol dels negres» (a *Pàtria* el 1888 i, amb el títol canviat

pel de «Goigs de Sant Pere Claver», a *Collecció de cànctics religiosos per al poble* el 1889).

23. És el cas de l'edició de *L'Atlàntida* de Buenos Aires, de 1877 [1878], i de gran quantitat de reproduccions de poemes solts en revistes i publicacions diverses, fetes clarament sense l'autorització i revisió del poeta. La primera edició de *Dos màrtirs de ma pàtria*, publicada el 1865, a la insabuda de Verdaguer, a l'«Eco de la Montaña», de Vic, n'és el primer exemple, i ben paradigmàtic.

24. Per exemple, «Roma», publicat només a *La garba muntanyesa* i recollit, ja pòstumament el 1902, a *La millor corona*; o, en prosa, l'article sobre la romeria a l'ermita de Sant Francesc s'hi moria, de 1882, publicat per «La Veu del Montserrat» i per la «Gazeta de Vich» (1932), però no recollit en cap volum.

25. El cas de la *Passió de nostre senyor Jesucrist* és un dels més representatius.

26. Existeixen diversos esborranys de joventut d'obres i poemes que no arrodoní o deixà inacabats, com el *Colom*; també d'altres dels darrers anys de la seva vida, com la represa del mateix tema colombí. En d'altres casos, com en *Al cel* o *Brins d'espigol*, els manuscrits presenten alguns trets que permeten descobrir una probable versió definitiva; alguns d'aquests llibres foren publicats a les obres pòstumes i d'aquí passaren a les completes. *Brins d'espigol*, com hem dit, ha estat editat més recentment.

27. Vegin-se, per exemple, les solucions següents: la 3a. per. pl. del pres. ind., en *-an* (1a. conj.) i *-en* (2a. i 3a.); la 3a. per. pl. de l'impf. ind., sempre en *-an*; i la 3a. per. sing. de l'impf. sub., en *-às* (1a. conj.) i *-és* (2a.).

28. Alguns exemples extrets del ms. de Vic: **Peró'ls homes, per terra'ls freixes, l'aixala'l viu incendi, suflimárense'ls núvols, de marinada ls ayres.** I alguns del ms. dels Jocs Florals: **que'l gran Alcides, fugia'l moro, entre ls singles, d'aquella barca'l nom.**

29. Exemples de solucions amb pronoms en forma plena o reforçada: **agenollantse, apagarlos, escriguéli, véurela.** I de pronoms en forma reduïda, al ms. de Vic: **asseure'm, traure'm** —també en el cas de combinació de pronoms (**adonarme'n, condolinse'n**)—; però al dels Jocs: **escorres, pendres, suplantal, traurel,**...

30. Alguns casos del ms. de Vic: **ja's mostrá, que'n desterra, jo'l rebuji;** i alguns del dels Jocs Florals: **Aixf'n fugia, y's fon, Lo ceptre'm pren.**

31. Com a mostra, donem els següents: plurals en *-as* (ms. Vic) / en *-es* (ms. Jocs); sobre aquest canvi remetem el lector a la nota de l'*Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. I, p. 154; **quant**, amb valor temporal (ms. Vic) / **quan** (ms. Jocs); pel que fa a l'accentuació, **pòls** (ms. Vic) / **pols** (ms. JFFF); i algun altre exemple, com **cop** (ms. Vic) / **colps** (ms. Jocs); a propòsit d'aquesta vacil·lació, vegeu Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, vol. II, pp. 898-900.

32. Per exemple, el dubte entre **cams** i **camp** (1868) és resolt a favor de **camp**, **camp**s (1877); i el dubte entre **aixi**, **aixis**, **així**, **aixís** (ms. Vic) se simplifica en **aixi**, **així** (ms. Jocs).

33. Vacil·lacions coincidents, com és el cas de l'accentuació de **núvols** (en tots dos casos apareix accentuat i no accentuat). Exemples de no coincidents els tindríem en la utilització de **altre** / **altra** (el ms. de Vic utilitza sempre **altre** referit a un substantiu femení, i al dels Jocs, tot i el predomini del mateix fenomen, un **cop** apareix en la forma **altra**). Trobem algunes vacil·lacions en l'ús de la *h* intervocàlica (**rient**, **ruentor** al ms. de Vic; **rihent**, **ruhentor** al dels Jocs) i podrien donar-se alguns exemples en l'aparat de l'accentuació (valgui el de la família del mot **així** i alguns de semblants: **alla**, **allá** (ms. Vic); **alli**, **alhí** (ms. Jocs), i de presència o absència de l'apòstrof (**l era**, **l'urna**, entre altres), que ni són molt quantiosos ni gaire importants.

34. Probablement a això obeeixi la terminació *-en* de la forma *retronaven*, del ms. de Vic.

35. Atesa l'equiparació que, salvant distàncies, pot establir-se entre els textos verdaquerians i els maragallians, sobretot pel fet de ser, els d'ambdós, anteriors a la sistematització de les normes ortogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans, remetem el lector als raonaments que es feia Carles Riba per a l'edició de *Nausica* (Ariel, 1983, pp. 57-69).